

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

АНАЛІЗ

**практики Верховного Суду щодо застосування касаційних фільтрів у
адміністративних, господарських та цивільних справах
(за період 01.01.2020 – 31.12.2021)**

Київ, 2022

Цей документ було підготовлено в рамках проєкту Ради Європи «Підтримка судової влади України в забезпеченні кращого доступу до правосуддя», який імплементується Управлінням програм співробітництва Ради Європи. Погляди та позиції, вказані в цьому документі, не обов'язково відображають позицію органів Ради Європи та не визначають її наперед.

ЗМІСТ

Резюме	4
I. Вступ	7
II. Огляд практики застосування Верховним Судом касаційних фільтрів у адміністративних, господарських та цивільних справах за період з 01.01.2020 по 31.12.2021	7
II.1. Запровадження моделі обмеженої касації та поява касаційних фільтрів.....	7
II.2. Аналіз статистичних даних після впровадження касаційних фільтрів	10
II.3. Практика застосування Верховним Судом окремих касаційних фільтрів	11
II.3.1. Застосування судом апеляційної інстанції норми права без врахування висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах.....	11
II.3.2. Скаржник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від застосованого в оскаржуваному рішенні апеляційного суду висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах.....	14
II.3.3. Відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.....	17
II.3.4. Існування безумовних підстав для скасування судового рішення та передачі справи на новий розгляд через окремі процесуальні порушення	18
II.3.5. Особливості касаційного оскарження у «малозначних» та інших подібних справах	20
II.3.6. Перегляд Верховним Судом судових рішень, які не підлягають касаційному оскарженню	20
III. Аналіз практики застосування Верховним Судом касаційних фільтрів у адміністративних, цивільних та господарських справах у контексті її єдності та відповідності стандартам Радам Європи	22
III.1. Європейські стандарти щодо критеріїв допуску справ для перегляду верховними судами	22
III.2. Застосування європейських стандартів у нормативному регулюванні касаційних фільтрів в Україні.....	24
III.3. «Алгоритм» застосування касаційних фільтрів Верховним Судом.....	26
III.4. Позиції суддів Верховного Суду щодо касаційних фільтрів та їх застосування.....	28

Резюме

1. Основною метою вказаного аналізу є оцінка ефективності законодавчих змін щодо запровадження касаційних фільтрів та практики їх застосування Верховним Судом, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення механізму допуску справ до касаційного перегляду з метою підвищення ефективності роботи Верховного Суду.

2. Аналіз стосується критеріїв, які застосовуються Верховним Судом при вирішенні питання про існування підстав для відкриття касаційного провадження у цивільних, адміністративних та господарських справах чи відсутність таких підстав, що має наслідком повернення касаційної скарги або відмову у відкритті касаційного провадження. Водночас, ці ж критерії можуть враховуватись касаційними судами і при розгляді касаційних скарг по суті, а їх недотримання може бути також підставою для закриття касаційного провадження або залишення відповідної скарги без задоволення.

3. Протягом останніх років правове регулювання доступу сторін до касаційного перегляду пройшло великий шлях і неодноразово змінювалось. До судової реформи 2016 року діяла презумпція існування права на касаційний перегляд з мотивів неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, яка поєднувалась з фактично необмеженою дискрецією судді касаційного суду (у цивільних та адміністративних справах) відмовити у відкритті касаційного провадження, пославшись на необґрунтованість касаційної скарги без жодних додаткових роз'яснень. З одного боку, це призвело до надмірного навантаження касаційних судів, з іншого – до великої кількості немотивованих рішень про відмову у відкритті касаційного провадження.

4. Після переходу у 2016 році до моделі обмеженої касації на конституційному рівні, в процесуальних кодексах було передбачено касаційні фільтри, дотримання яких стало законодавчою вимогою для доступу до касаційного перегляду. Метою цього було створення механізму, який би дав можливість Верховному Суду не тільки контролювати правильність вирішення спорів судами першої та апеляційної інстанції, але і сконцентруватись на публічній функції у вигляді забезпечення єдності та послідовності судової практики.

5. Основою для застосування цих критеріїв залишається неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, але вже в певних межах. Загалом, ці межі зводяться до чотирьох критеріїв: (1) в оскаржуваному рішенні не враховано висновок Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах; (2) в касаційній скарзі обґрунтовано необхідність відступлення від застосованого в оскаржуваному рішенні висновку Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах; (3) відсутній висновок Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах; (4) є безумовні підстави для скасування судового рішення та передачі справи на новий розгляд через окремі істотні процесуальні порушення. Наведені критерії актуальні для всіх трьох юрисдикцій: адміністративної, господарської та цивільної.

6. Також процесуальними кодексами встановлені додаткові критерії для касаційного перегляду судових рішень у так званих «справах незначної складності» або «малозначних справах», належність справ до яких визначається, насамперед, за фінансовим критерієм. За загальним правилом судові рішення у таких справах не підлягають касаційному оскарженню крім випадків, якщо: (1) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; (2) особа, яка подає касаційну скаргу, позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; (3) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; (4) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

7. Вищенаведені критерії доступу до касаційного перегляду в цілому корелюються з тими, які зазвичай використовуються у країнах Європи (вартість позову, серйозність порушення прав, об'єктивне значення справи з точки зору розвитку права або забезпечення єдності

застосування закону). Аналіз таких фільтрів також дає достатні підстави стверджувати, що Верховний Суд виконує як приватну (наприклад, справа має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу), так і публічну функцію (наприклад, відсутність висновку Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах).

8. Водночас, основною функцією верховних судів як судів третьої інстанції та «судів права» зазвичай є саме публічна функція, тоді як приватна функція має реалізовуватись завдяки ефективній роботі судів першої та апеляційної інстанції. Оптимальне співвідношення публічної та приватної функції у діяльності верховного суду у конкретний історичний момент значною мірою залежить від ефективності апеляційних судів: чим краще вони забезпечують законне і справедливе вирішення конкретних справ, тим більше касаційний суд може концентруватись на забезпеченні єдності застосування закону та розвитку права.

9. Українські касаційні фільтри та порядок їх застосування є значно більш формалізованими у порівнянні з європейським досвідом, що може бути пов'язано з попередньою практикою необґрунтованих відмов у відкритті касаційного провадження, за якої відповідна ухвала касаційного суду зводилась до загального твердження про необґрунтованість касаційної скарги та відсутність необхідності перевірки матеріалів справи.

10. Таким чином, на сьогодні існують досить жорсткі критерії доступу для касаційного перегляду, які зміщують акцент у ролі Верховного Суду з приватної функції (вирішення конкретних справ) на публічну (забезпечення єдиної правозастосовчої практики). Судді Верховного Суду загалом позитивно сприймають запровадження касаційних фільтрів у контексті зменшення навантаження на касаційну інстанцію та забезпечення єдності судової практики, проте акцентують увагу також на їх потенційно негативному впливі на захист прав та інтересів сторін у конкретних справах. Відображенням цього є, наприклад, теза про те, що *«застосування Верховним Судом нових касаційних фільтрів на початковому етапі не має бути формальним»*, а такі фільтри *«повинні застосовуватись більш формалізовано лише після того, коли належним чином запрацюють суди першої і апеляційної інстанцій, коли суди будуть заповнені суддями, а законодавство протягом певного періоду (не менше 5 років) буде стабільним»*¹.

11. На практиці такий підхід призводить, зокрема, до того, що іноді у касаційному порядку переглядаються рішення, які згідно з вимогами процесуального закону не можуть оскаржуватись у касаційному порядку², а існування у касаційних судів повноважень щодо здійснення такого перегляду є предметом внутрішньої дискусії у Верховному Суді.

12. Крім того, незважаючи на зменшення кількості проваджень у Верховному Суді після запровадження касаційних фільтрів, до нього все ще надходить завелика кількість касаційних скарг. Досить часто Верховний Суд здійснює касаційний перегляд з подальшим закриттям касаційного провадження щодо судових рішень, які за змістом нововведень не мали б повноцінно переглядатись у касаційному порядку.

13. Причиною цього є зміна завдань Верховного Суду при вирішенні питання про відкриття касаційного провадження: якщо раніше на цій стадії касаційний суд здійснював лише перевірку касаційної скарги на відповідність формальним вимогам закону, то зараз судді повинні проаналізувати змістовні аргументи цієї скарги та співвіднести їх з усією релевантною попередньою практикою Верховного Суду. Досить часто це непросте завдання, яке неможливо виконати у відведені законом 20 днів, особливо якщо у касаційній скарзі наводиться значний обсяг попередніх висновків Верховного Суду, яким за його твердженням не відповідає оскаржуване рішення. При цьому відсутність якісної системи узагальнення та пошуку висновків Верховного Суду є важливою перешкодою на шляху ефективного застосування касаційних фільтрів.

14. Слід також зауважити, що запровадження касаційних фільтрів відбувалось з урахуванням того, що українське судочинство найближчим часом перейде на документообіг за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка мала б

¹ <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/939520/>

² Підрозділ II.3.6 цього Аналізу.

забезпечити можливість обміну документами між судом та учасниками судових проваджень в електронному вигляді. У такому випадку суддя Верховного Суду мав би доступ до матеріалів справи у електронному вигляді уже на стадії надходження касаційної скарги. За відсутності повноцінної функціонуючої ЄСІТС у випадках, коли для перевірки обґрунтованості аргументів заявника необхідно детально дослідити матеріали справи, судді відкривають касаційне провадження з метою витребувати матеріали справи та ознайомитись з ними до ухвалення рішення за касаційною скаргою.

15. Іншою проблемою регулювання доступу до касаційного перегляду є складний та варіативний алгоритм застосування касаційних фільтрів та критеріїв, які у них використовуються. Недотримання вимоги про необхідність зазначення у касаційній скарзі однієї із визначених законом підстав для касаційного оскарження, може призвести до рішень про повернення касаційної скарги, відмови у відкритті касаційного провадження, відкриття касаційного провадження із подальшим його закриттям на підставі спеціального положення відповідного кодексу або як «помилково відкритого», а також залишенням касаційної скарги без задоволення за результатом її розгляду по суті.

16. Таким чином, застосування касаційних фільтрів Верховним Судом призвело до зменшення кількості касаційних скарг, які допускаються до розгляду в касаційному порядку, проте кількість касаційних проваджень залишається надмірною.

17. За таких обставин напрямками для подальшого удосконалення інституту касаційних фільтрів можуть бути:

- збільшення строку для вирішення питання щодо відкриття касаційного провадження з 20 днів до 1-2 місяців;

- встановлення на перехідний період до початку повноцінної роботи ЄСІТС повноваження Верховного Суду витребувати матеріали справи для вирішення питання про відкриття касаційного провадження;

- спрощення критеріїв, які сьогодні застосовуються у межах касаційних фільтрів з одночасним встановленням додаткових вимог до мотивувальної частини ухвал про відмову у відкритті провадження;

- спрощення алгоритму застосування касаційних фільтрів Верховним Судом, внаслідок чого суд ухвалюватиме однакові процесуальні рішення незалежно від того, який касаційний фільтр пройшла або не пройшла касаційна скарга;

- створення якісної системи узагальнення та пошуку висновків Верховного Суду;

- створення узагальнень з практики застосування Верховним Судом касаційних фільтрів з метою ефективного поширення серед адвокатів інформації щодо розвитку цього інституту;

- залучення суддів Верховного Суду в освітні заходи для адвокатів з метою підвищення обізнаності останніх щодо практики застосування касаційних фільтрів та зменшення кількості неприйнятних касаційних скарг.

I. Вступ

18. Аналіз судової практики Верховного Суду щодо застосування касаційних фільтрів у адміністративних, господарських та цивільних справах підготовлено в рамках проекту Ради Європи «Підтримка судової влади України у забезпеченні кращого доступу до правосуддя» національним експертом Ради Європи юридичною фірмою «Hillmont Partners». Автором тексту Аналізу є Андрій Нижний – суддя у 2014-2020рр., радник Голови Верховної Ради України, партнер Hillmont Partners, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України.

19. Основною метою вказаного аналізу є оцінка ефективності законодавчих змін щодо запровадження касаційних фільтрів та практики їх застосування Верховним Судом, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення механізму допуску справ до касаційного перегляду. У Розділі II наведено огляд практики застосування Верховним Судом касаційних фільтрів у адміністративних, господарських та цивільних справах за період з 01.01.2020 по 31.12.2021. У цьому розділі відображено історію запровадження касаційних фільтрів в українських процесуальних кодексах, без якої складно зрозуміти причини нормативного регулювання у існуючому вигляді. Подано огляд статистичних показників діяльності Верховного Суду за відповідний період та наведено характерні приклади застосування кожного касаційного фільтру. Крім того, відображено випадки перегляду Верховним Судом судових рішень, які не підлягають касаційному оскарженню. Розділ III присвячено аналізу вищевказаної судової практики в контексті європейських стандартів, який включає опис європейських стандартів у нормативному регулюванні касаційних фільтрів та їх співвідношення з українським процесуальним законом, аналіз алгоритму застосування касаційних фільтрів суддями Верховного Суду та публічних позицій суддів цього суду стосовно їх запровадження та функціонування. Розділ IV містить висновки та пропозиції щодо можливих напрямків удосконалення правового регулювання касаційних фільтрів.

20. Цей аналіз підготовлено, зокрема, на основі Рекомендації № R (95) 5 Комітету міністрів державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах (далі – Рекомендація № R (95) 5); Висновку № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів (далі – КРЕС) про роль судів у забезпеченні єдності застосування права (далі – Висновок № 20 (2017)); Аналізу щодо неприйнятності справ до розгляду судом касаційної інстанції та щодо визначення значного суспільного інтересу (включаючи огляд критеріїв, застосованих ЄСПЛ для визнання заяви непринятною відповідно до п. 3(b) ст. 35 Конвенції), здійсненого у листопаді 2020 року міжнародною консультанткою Ради Європи Ніною Бететто. Також враховано публічні позиції суддів Верховного Суду стосовно відповідної тематики.

II. Огляд практики застосування Верховним Судом касаційних фільтрів у адміністративних, господарських та цивільних справах за період з 01.01.2020 по 31.12.2021

II.1. Запровадження моделі обмеженої касації та поява касаційних фільтрів

21. Право на судовий захист є одним із невідчужуваних та базових прав людини, оскільки це право одночасно є гарантією захисту всіх інших прав і свобод, що визнаються та гарантуються національним законом або згідно із загальноприйнятими принципами і нормами міжнародного права.

22. Пункт 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України у редакції, чинній до судової реформи 2016 року, до однієї із основних засад судочинства відносив «забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом».

23. У зв'язку з цим Конституційний Суд України у пункті 2.1 рішення від 08.04.2015 № 3-рп/2015 у справі № 1-6/2015 зауважив, що «право на судовий захист включає в себе, зокрема, можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, що є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, в тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень»³.

³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text>

24. Водночас, у 2016 році цей пункт було викладено у новій редакції, у зв'язку з чим на сьогодні до основних засад судочинства належить уже «забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення».

25. Ці незначні, але принципові зміни стали істотним кроком у напрямку зменшення кількості справ, які переглядаються у касаційному порядку. Якщо до 2016 року касаційний перегляд судового рішення був правилом, з якого законом могли бути передбачені винятки, то після 2016 правилом залишалась лише можливість апеляційного оскарження, натомість касаційне оскарження зберігалось «у визначених законом випадках».

26. Як зазначає Секретар Пленуму Верховного Суду Дмитро Луспеник, «зазначені тенденції нормативно-правового регулювання національної моделі касаційного оскарження свідчать про перехід на конституційному рівні до моделі обмеженої касації, що реалізується, зокрема, за допомогою введення низки процесуальних фільтрів з метою підвищення ефективності касаційного провадження»⁴.

27. Таким чином, підготовка до введення касаційних фільтрів в Україні почалася в 2016 році, коли стартувала фундаментальна судова реформа, результатом якої стала ліквідація вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України і утворення Верховного Суду. З 15.12.2017 набрали чинності нові редакції Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) та Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), які стали важливою частиною реформи, враховували проведені у судовій гілці влади зміни та ввели ряд нових понять та підходів, у тому числі, у межах касаційного перегляду.

28. Проте слід зауважити, що до 15.12.2017 діяли норми п. 5 ч. 4 ст. 328 ЦПК України та п. 5 ч. 5 ст. 214 КАС України, згідно з якими суддя-доповідач відмовляв у відкритті касаційного провадження, якщо «касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи». Вказані положення очевидно виконували функцію зменшення навантаження на відповідні касаційні суди, оскільки давали можливість відмовити у відкритті касаційного провадження за будь-якою скаргою, яку суддя вважав необґрунтованою. Подібне положення було відсутнє у ГПК України, імовірно, внаслідок значно меншої кількості господарських справ та їх більшої, у середньому, складності.

29. Водночас, достатньо загальне формулювання підстав, за якими один суддя касаційного суду міг відмовити у касаційному перегляді справи, призвело до виникнення системної практики постановлення шаблонних ухвал про відмову у відкритті касаційного провадження з мотивувальною частиною за зразком наступної:

«...ОСОБА_2 звернувся до Верховного Суду України з касаційною скаргою на ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 5.10.2009 р., якою скасовано рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 27.08.2007 р., ухвалу місцевого суду від 25.10.2007 р. і додаткове рішення того цього суду від 17.03.2008 р., а справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

У касаційній скарзі позивач просить скасувати ухвалу апеляційного суду, посилаючись на неправильне застосування судом норм матеріального права та порушення норм процесуального права.

Розглянувши касаційну скаргу, вважаю, що підстави для відкриття касаційного провадження відсутні, виходячи з наступного.

Відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК України суддя відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи.

Зі змісту касаційної скарги та оскаржуваної ухвали апеляційного суду не вбачається порушення судом норм матеріального та процесуального права, касаційна скарга є

⁴ <https://sud.ua/ru/news/blog/171319-kasatsiyni-filtri-u-tsvilnikh-spravakh-problemni-pitannya-sudovogo-pravotlumachennya-ta-pravozastosuvannya>

необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи»⁵.

30. Існування десятків тисяч подібних ухвал, з яких неможливо встановити будь-яку мотивацію судді Верховного Суду України, а потім і Вищого адміністративного суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, при віднесенні тієї чи іншої касаційної скарги до категорії необґрунтованих, свідчило про існування фактично необмеженої дискреції суддів цих касаційних судів при вирішенні питання про відкриття касаційного провадження.

31. Відтак, у межах судової реформи 2016 року була зроблена спроба застосувати підхід, який би одночасно з розвантаженням Верховного Суду від перегляду надмірної кількості справ також впроваджував би чіткіші критерії для обмеження можливості касаційного перегляду та, цим самим, обмежував би дискрецію суддів при вирішенні питання про відкриття касаційного провадження. У межах цього нового підходу було запроваджено майновий ценз. У всі три процесуальні кодекси було включено поняття «справи незначної складності» та «малозначної справи», які мали досить заплутані критерії визначення, основним із яких був фінансовий. У господарському та цивільному процесі, за загальним правилом, малозначними справами визнавались ті з них, у яких ціна позову не перевищувала ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (176 200 грн. на 15.12.2017), а у адміністративному – певні категорії спорів, однією із яких було «оскарження рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб».

32. Хоча виділення таких нових категорій справ мали на меті, насамперед, забезпечення швидкого розгляду нескладних справ, в той же час фактично це був перший касаційний фільтр, оскільки судові рішення у малозначних справах не підлягали касаційному оскарженню, крім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

33. Згодом виявилось, що вказаних фільтрів недостатньо, оскільки Верховний Суд, як і раніше, вимушений був переглядати занадто велику кількість подібних справ, за результатами розгляду яких іноді формувалися взаємовиключні правові висновки у подібних спорах.

34. Протягом 2018-2019 років до Верховного Суду, не враховуючи надходжень до Касаційного кримінального суду, відповідно до офіційних статистичних даних, які є у відкритому доступі, надійшло 212 421 нових касаційних скарг та справ. Загалом, протягом 2018-2019 років Касаційним адміністративним судом, Касаційним господарським судом та Касаційним цивільним судом розглянуто 168 879 касаційних скарг. Відмовлено у відкритті провадження за 51 127 касаційними скаргами⁶. Відсоток касаційних скарг, у відкритті провадження за якими було відмовлено, склав трохи більше 24% від загальної кількості нових надходжень.

35. Для порівняння, до Верховного Суду США за дворічний період з жовтня 2017 року по вересень 2019 року надійшло на розгляд 12 757 справ, з яких було розглянуто лише 274⁷. Розуміючи істотну відмінність як історичної ролі, так і функції, кількості суддів, процедури розгляду справ тощо між українським Верховним Судом та Верховним Судом США, зауважимо, що саме останній є класичним прикладом найвищої судової інстанції як суду права.

⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/7462815>

⁶ https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zvit_2018_1.xls,
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zvit_VS_2019.pdf

⁷ <https://www.supremecourt.gov/publicinfo/year-end/2018year-endreport.pdf>,
<https://www.supremecourt.gov/publicinfo/year-end/2019year-endreport.pdf>

36. Очевидно, що Верховний Суд не повинен переглядати настільки значну кількість справ, оскільки з таким навантаженням неможливо ефективно забезпечувати внутрішню єдність судової практики. Водночас, кількість матеріалів, що надходила та розглядалася Верховним Судом протягом 2018-2019 років, показала неспроможність запроваджених нововведень ефективно розвантажити Верховний Суд від значної кількості однотипних справ.

37. Для вирішення цієї проблеми Верховною Радою України прийнято Закон України від 15.01.2020 № 460-ІХ «Про внесення змін до ГПК України, ЦПК України, КАС України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ». У пояснювальній записці до законопроекту вказувалося, що *«запропонована система допуску до касаційного оскарження судових рішень не тільки забезпечить формування єдиної судової практики, але з часом дозволить значно зменшити кількісне навантаження на цей суд»*. Вказаний Закон набрав чинності 08.02.2020.

38. Згідно з відповідними змінами судові рішення першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку та судові рішення суду апеляційної інстанції можуть бути переглянуті в касаційному порядку у разі неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно у чотирьох випадках:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) якщо скаргник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах;

4) якщо судові рішення оскаржується з підстав істотного порушення чітко визначених норм процесуального права, які є підставою для скасування судового рішення та передачі справи на новий розгляд.

II.2. Аналіз статистичних даних після впровадження касаційних фільтрів

39. Відповідно до офіційної статистики, протягом 2020⁸-2021⁹ років до Верховного Суду, не враховуючи надходжень до Касаційного кримінального суду, надійшло 151 460 нових касаційних скарг та справ. Всього протягом 2020-2021 років Касаційним адміністративним судом, Касаційним господарським судом та Касаційним цивільним судом розглянуто 171 825 касаційних скарг (розглянуто більше ніж надійшло з огляду на залишки нерозглянутих справ за попередні періоди). Відмовлено у відкритті провадження за 68 874 касаційними скаргами. Відсоток касаційних скарг, у відкритті провадження за якими судом відмовлено, склав 45,5%.

40. Лєвова частина касаційних скарг і справ – 85 577, як і раніше, надійшла до Касаційного адміністративного суду, що становить 56,5% від загальної кількості надходжень – 151 460.

41. Порівнюючи статистику за 2018-2019 роки та за 2020-2021 роки, можна стверджувати, що кількість касаційних скарг, що надходили до Верховного Суду після запровадження касаційних фільтрів, зменшилася на 28,7% (з 212 421 до 151 460 касаційних скарг і справ).

42. В той же час, кількість касаційних скарг, розглянута Касаційним адміністративним судом, Касаційним господарським судом та Касаційним цивільним судом протягом 2018-2019 років (168 879) у порівнянні з 2020-2021 роками (171 825) збільшилась, але не суттєво – на 1,74%.

43. При зменшенні кількості надходжень та збільшенні кількості розглянутих касаційних скарг у період дії касаційних фільтрів, збільшилась і кількість відмов у відкритті касаційного провадження на 34,71% (з 51 127 у 2018-2019 роках до 68 874 у 2020-2021 роках).

⁸ https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/1_Zvit_1_VS_2020.pdf

⁹ https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zakonodastvo/1_Zvit_1_VS_2021.pdf

44. Слід звернути увагу і на збільшення на 49,32% кількості ухвал про закриття касаційного провадження (окрім Касаційного кримінального суду): 2 837 протягом 2020-2021 років у порівнянні з 1900 протягом 2018-2019 років.

45. Таким чином, після впровадження касаційних фільтрів, попри той факт, що обсяг надходжень нових касаційних скарг до Верховного Суду зменшився на 28,7%, а обсяг відмов у відкритті та закритті касаційного провадження Верховним Судом збільшився на 26% та 49,32% відповідно, кількість касаційних скарг, які мають розглянути касаційні суди залишається досить великою.

46. З наведеного очевидно, що головна мета впровадження нових касаційних фільтрів – розвантаження Верховного Суду від перегляду значної кількості справ наразі не досягнута, що є результатом комплексу різних факторів.

II.3. Практика застосування Верховним Судом окремих касаційних фільтрів

II.3.1. Застосування судом апеляційної інстанції норми права без врахування висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах

47. В ухвалі Касаційного адміністративного суду від 15.10.2020 у справі № 1.380.2019.004239 зазначено, що *«із системного аналізу положень процесуального закону висновується, що під час касаційного оскарження судових рішень, зазначених у частині 1 ст. 328 КАС України, обґрунтування неправильного застосування судом (судами) норм матеріального права чи порушення ним (ними) норм процесуального права має обов'язково наводитись у взаємозв'язку із посиланням на відповідний пункт (пункти) ч. 4 ст. 328 КАС України, як на підставу (підстави), на якій (яких) подається касаційна скарга»*. За наслідками дослідження касаційної скарги на предмет відповідності вимогам процесуального закону, суд установив, що у скарзі не зазначені передбачені частиною 4 ст. 328 КАС України підстави для оскарження судових рішень в касаційному порядку, у зв'язку з чим вказаною ухвалою скаргу повернуто скаржнику¹⁰.

48. Верховний Суд досить часто повертає касаційні скарги у зв'язку з тим, що скаржником не зазначені передбачені відповідними статтями процесуальних кодексів підстави для оскарження судових рішень в касаційному порядку, що свідчить про ефективність касаційних фільтрів з точки зору первинного «відсіву» безпідставних/необґрунтованих скарг.

49. Водночас, законодавчий механізм застосування цього фільтру сформульований таким чином, що дозволяє Верховному Суду оцінювати існування підстав для перегляду рішень судів нижчих інстанцій не тільки на стадії відкриття касаційного провадження, але і при розгляді скарги по суті.

50. Відповідні процесуальні кодекси містять положення, які дозволяють Верховному Суду закривати касаційне провадження у справі, зокрема, якщо після відкриття касаційного провадження на підставі твердження скаржника про неврахування судами висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах «судом встановлено, що висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилався скаржник у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними» (пункт 5 ч. 1 ст. 296 ГПК України, пункт 5 ч. 1 ст. 396 ЦПК України, пункт 5 ч. 1 ст. 339 КАС України).

51. Наприклад, у справі № 813/7690/14 Касаційний адміністративний суд ухвалою від 27.10.2020 відкрив касаційне провадження на підставі п. 1 ч. 4 ст. 328 КАС України, оскільки аналіз доводів касаційної скарги свідчив про необхідність їх перевірки¹¹. Водночас, ухвалою від 22.11.2021 касаційне провадження у справі було закрито на підставі п. 5 ч. 1 ст. 339 КАС України через те, що *«висновки щодо застосування норм права, які викладені у постанові Верховного Суду у справах, на які покликається скаржник, стосуються правовідносин, що не є подібними до тих, з яких виник спір у цій справі, тому не можуть слугувати прикладом неправильного*

¹⁰ <https://verdictum.ligazakon.net/document/92201573>

¹¹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/92482615>

застосування судами норм права при ухваленні судових рішень щодо якого подано касаційну скаргу у цій справі, у значенні п. 1 ч. 4 ст. 328 Кодексу»¹².

52. Таким чином, оцінка подібності правовідносин у справі, де було подано касаційну скаргу, та у справах, на рішення Верховного Суду у яких посилався скаржник, фактично зайняла понад один рік.

53. Аналогічні підходи застосовуються і іншими касаційними судами у складі Верховного Суду. Наприклад, ухвалою Касаційного цивільного суду від 02.07.2020 відкрито касаційне провадження у справі № 752/23034/18, оскільки касаційна скарга містить підставу касаційного оскарження, передбачену пунктом 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України¹³, а ухвалою від 13.05.2021 (тобто, через 10 місяців) закрито провадження внаслідок встановлення судом, що висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилався скаржник у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними¹⁴.

54. Зауважимо, що критерії, за якими необхідно оцінювати «подібність правовідносин», не визначено законодавчому рівні, а відтак вони мали бути розтлумачені Верховним Судом. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 27.03.2018 у справі №910/17999/16 зроблено висновок, що *«подібність правовідносин означає, зокрема, тотожність об'єкта та предмета правового регулювання, а також умов застосування правових норм (часу, місця, підстав виникнення, припинення та зміни відповідних правовідносин). Зміст правовідносин з метою з'ясування їх подібності в різних рішеннях суду касаційної інстанції визначається обставинами кожної конкретної справи...»*¹⁵.

55. Схоже, але дещо інакше, критерії подібності правовідносин описані у іншій постанові Великої Палати Верховного Суду від 23.06.2020 у справі № 696/1693/15-ц, де зазначено, що *«під судовими рішеннями в подібних правовідносинах слід розуміти такі рішення, де схожі предмет спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені фактичні обставини, а також має місце однакове матеріально-правове регулювання спірних правовідносин»*¹⁶.

56. У тому чи іншому вигляді таке тлумачення Великої Палати Верховного Суду цитується у багатьох рішеннях Верховного Суду. Наприклад, Об'єднана палата Касаційного господарського суду в ухвалі від 27.03.2020 у справі № 910/4450/19 зазначила, що *«подібність правовідносин в іншій аналогічній справі визначається за такими критеріями: суб'єктний склад сторін спору, зміст правовідносин (права та обов'язки сторін спору) та об'єкт (предмет) для розгляду справи об'єднаною палатою касаційного суду»*¹⁷. Іншою постановою Касаційного господарського суду від 20.10.2021 закрито касаційне провадження у справі № 918/914/19, відкрите на підставі п. 1 ч. 2 ст. 287 ГПК України. Серед іншого суд зазначив, що *«подібність правовідносин означає, зокрема, схожість суб'єктного складу учасників відносин, об'єкта та предмета правового регулювання, а також умов застосування правових норм (зокрема часу, місця, підстав виникнення, припинення та зміни відповідних правовідносин). Разом з тим, зміст правовідносин з метою з'ясування їх подібності в різних рішеннях суду (судів) визначається обставинами кожної конкретної справи»*¹⁸.

57. Трапляються також випадки, коли Верховний Суд відкриває касаційне провадження без посилання на конкретний пункт, який передбачає той чи інший касаційний фільтр, натомість цитуючи усю норму загалом. Наприклад, в ухвалі про відкриття касаційного провадження від 08.05.2020 у справі № 580/2954/19 Касаційний адміністративний суд не вказав конкретну підставу для відкриття касаційного провадження, обмежившись цитуванням усіх можливих

¹² <https://verdictum.ligazakon.net/document/101258434>

¹³ <https://verdictum.ligazakon.net/document/90202361>

¹⁴ <https://verdictum.ligazakon.net/document/96977906>

¹⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73188742>

¹⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458952>

¹⁷ <https://verdictum.ligazakon.net/document/88556077>

¹⁸ <https://verdictum.ligazakon.net/document/100704241>

варіантів, передбачених у частині 4 ст. 328 КАС України¹⁹. Підставу, з якої було відкрито касаційне провадження у цій справі, можна з'ясувати лише з ухвали від 29.12.2020 про закриття касаційного провадження, постановлену через 7 місяців після відкриття касаційного провадження, де Касаційний адміністративний суд зазначив, що «*підставами касаційного оскарження судового рішення скаржник зазначає пункти 1, 3 частини четвертої ст. 328 КАС України*». В свою чергу, провадження було закрито на підставі п.п. 4 та 5 ч. 1 ст. 339 КАС України у зв'язку з тим, що «*правовідносини, які вирішувалися у цих справах не є подібними*», а «*посилання скаржника на відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах спростовується судовою практикою Верховного Суду*»²⁰.

58. Таким чином, критерій застосування норми права без урахування висновку Верховного Суду щодо застосування такої норми права у подібних правовідносинах, застосовується Верховним Судом як на стадії відкриття касаційного провадження (при поверненні касаційної скарги), так і за результатом розгляду касаційної скарги по суті (при закритті касаційного провадження).

59. При цьому аналіз подібності правовідносин може займати досить багато часу, оскільки скаржники іноді посилаються на десятки різних постанов Верховного Суду як на підстави для касаційного перегляду. З цієї точки зору доцільним може бути збільшення строку для вирішення питання про відкриття касаційного провадження з чинних на сьогодні 20 днів (наприклад, ч. 9 ст. 394 ЦПК України) до 1-2 місяців. Це б дозволило сторонам швидше отримати остаточне рішення у справі, оскільки суддя мав би достатньо часу для повноцінного аналізу аргументів касаційної скарги уже на цій стадії. Відтак, у нього б не було необхідності відривати касаційне провадження та в подальшому закривати його через півроку-рік, зокрема, з посиланням на встановлення неподібності правовідносин.

60. Слід звернути увагу і на той факт, що нові редакції процесуальних кодексів, що набрали чинності 15.12.2017, як і запроваджені пізніше касаційні фільтри розроблялися з урахуванням того, що під час їх дії та застосування українське судочинство перейде на документообіг за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка має забезпечити можливість обміну документами між судом та учасниками судових проваджень в електронному вигляді. Впровадження вказаної системи означатиме, що навіть якщо документи до суду подаються у паперовій формі, то до ЄСІТС вносяться їх електронні копії, до яких одразу отримують доступ суд та учасники судового провадження.

61. Запровадження електронного суду забезпечить значне пришвидшення обігу матеріалів судових справ між учасниками судових проваджень та виключить необхідність витребування Верховним Судом паперових матеріалів справи із судів нижчих інстанцій як для прийняття окремих процесуальних рішень, так і для перегляду судових рішень по суті. Як вбачається з аналізу судової практики, у Верховного Суду нерідко виникає необхідність дослідження окремих матеріалів судової справи вже на стадії вирішення питання щодо обґрунтованості заявлених скаржником підстав для відкриття касаційного провадження. Наявність у Верховного Суду доступу до всіх матеріалів судової справи на етапі отримання касаційної скарги та вирішення питання про відкриття касаційного провадження, очевидно, забезпечить саму можливість належного дослідження окремих аргументів скаржника на стадії вирішення питання про відкриття касаційного провадження.

62. Наприклад, ухвалою від 10.08.2020 у справі № 296/10359/17 Касаційний цивільний суд відкрив касаційне провадження, в якій вказав, що наведені у касаційній скарзі доводи містять підстави, передбачені пунктом 1, 4 ч. 2 ст. 389 ЦПК України для відкриття касаційного провадження (суд першої та апеляційної інстанції застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладений у відповідних постановках Верховного Суду, а також порушив норми процесуального права).

¹⁹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/89136882>

²⁰ <https://verdictum.ligazakon.net/document/93927995>

Зважаючи на те, що до води касаційної скарги викликають необхідність їх перевірки, слід відкрити касаційне провадження у цій справі та витребувати матеріали справи²¹.

63. Пізніше ухвалою від 02.12.2020 Верховний Суд закрити касаційне провадження, зазначивши про те, що правові висновки Верховного Суду щодо застосування норми права, на які посилався скаржник у своїй касаційній скарзі, обґрунтовуючи їх неврахування в оскаржуваному рішенні, здійснені Верховним Судом в межах правовідносин, що не є подібними до правовідносин у справі, що переглядається. У вказаній ухвалі судом проведено детальний аналіз обставин справи, тобто, фактично здійснено повноцінний перегляд справи по суті²².

64. Повноцінне функціонування ЄСІТС надало б можливість у подібних ситуаціях приймати рішення про наявність дійсних підстав для відкриття касаційного провадження більш ефективно, тобто без відкриття провадження для необхідності перевірки та витребування для цього матеріалів справи. Судова практика свідчить, що дана теза актуальна і стосовно трьох інших касаційних фільтрів.

65. Водночас, під час перехідного періоду до повноцінного запуску ЄСІТС, особливо у випадку збільшення строку для вирішення питання про відкриття касаційного провадження, може бути доцільно надати касаційним судам повноваження витребувати матеріали справи, якщо це необхідно для вирішення питання про відкриття провадження у касаційній справі.

II.3.2. Скаржник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від застосованого в оскаржуваному рішенні апеляційного суду висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах

66. У випадку відсутності мотивованого обґрунтування щодо необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, раніше викладеного у постановках Верховного Суду, як правило, така касаційна скарга повертається скаржнику.

67. Наприклад, Касаційний цивільний суд ухвалою від 25.11.2021 повернув касаційну скаргу, оскільки у ній «*відсутнє вмотивоване обґрунтування необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постановках Верховного Суду від 13 травня 2020 року у справі № 711/17/19, від 03 червня 2020 року у справі № 357/13182/18, від 24 червня 2020 року у справі N 711/16/19. Сама по собі вказівка на необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах не свідчить про обґрунтування особою, яка подала касаційну скаргу, підстав касаційного оскарження та не є виконанням вимог процесуального закону (пункт 5 ч. другої ст. 392 ЦПК України). Тому ОСОБА_1 не виконано вимог ЦПК України при поданні касаційної скарги щодо наведення підстав касаційного оскарження судових рішень, передбачених пунктом 2 ч. другої ст. 389 ЦПК України, і згідно п. 4 ч. четвертої ст. 393 ЦПК України, касаційна скарга у цій частині підлягає поверненню*»²³.

68. Крім того, у цій же ухвалі зазначено, що «*постанова Пленуму Верховного Суду України N 4 від 31 березня 1995 року, на яку посилається в уточненій касаційній скарзі ОСОБА_1 не є постановами Верховного Суду, в яких викладено висновок про застосування норми права у подібних правовідносинах. Тому посилання на постанову Пленуму Верховного Суду України N 4 від 31 березня 1995 року не може бути підставою касаційного оскарження судового рішення і згідно п. 4 ч. четвертої ст. 393 ЦПК України, касаційна скарга у цій частині підлягає поверненню*»²⁴.

69. У випадку наявності у касаційній скарзі належного обґрунтування про необхідність відступлення від висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, касаційний суд досить часто аналізує аргументи скаржника на стадії вирішення питання про відкриття касаційного провадження та відмовляє у його відкритті, якщо не погоджується з такими аргументами.

²¹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/90932487>

²² <https://verdictum.ligazakon.net/document/93336328>

²³ <https://verdictum.ligazakon.net/document/101404844>

²⁴ <https://verdictum.ligazakon.net/document/101404844>

70. Для прикладу, Касаційний цивільний суд ухвалою від 01.02.2021 відмовив у відкритті касаційного провадження на підставі п. 2 ч. 2 ст. 389 ЦПК України з посиланням на те, що *«касаційна скарга є необґрунтованою, оскільки Верховний Суд уже викладав у своїй постанові висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, і суд апеляційної інстанції переглянув судове рішення відповідно до такого висновку і Верховний Суд не вважає за необхідне відступити від такого висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах»*²⁵.

71. В іншій справі Касаційним адміністративним судом постановлено ухвалу від 09.11.2020 про відмову у відкритті касаційного провадження на підставі п. 6 ч. 1 ст. 333 КАС України, оскільки *«податковим органом не доведена необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2019 року, справа N 826/7380/15»*²⁶.

72. Подібні обґрунтування для повернення касаційної скарги або відмови у відкритті касаційного провадження є типовими та розповсюдженими у практиці всіх трьох юрисдикцій Верховного Суду, що свідчить про ефективність вказаного касаційного фільтру, а також про підвищення складності отримання касаційного перегляду для учасників справи.

73. Водночас, як і у попередньому випадку, Верховний Суд досить часто застосовує відповідне законодавче положення не як «касаційний фільтр» на стадії вирішення питання про відкриття касаційного провадження, а для закриття касаційного провадження за результатами розгляду скарги по суті.

74. Наприклад, ухвалою від 22.10.2020 відкрито касаційне провадження у справі № 160/11236/19 на підставі п. 2 ч. 4 ст. 328 КАС України з посиланням на наступне:

«Обґрунтовуючи посилання на пункт 2 частини четвертої статті 328 КАС України скаргжник зазначає, що правовий висновок Верховного Суду, викладений у постанові від 10 грудня 2019 року у справі N 160/9513/18 та застосований судами попередніх інстанцій при ухваленні оскаржуваних судових рішень, викладений таким чином, що зобов'язує орган державного фінансового контролю вчиняти повноваження не у спосіб, установлений Конституцією України та законами України.

*Обґрунтування скаргжником наявності підстав для касаційного оскарження судових рішень є достатньо мотивованими та потребують перевірки у межах таких доводів»*²⁷.

75. Після майже 8 місяців розгляду касаційної скарги Касаційний адміністративний суд ухвалою від 04.06.2021 закрити касаційне провадження відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 339 КАС України, оскільки *«з урахуванням викладеного та наведених відповідачем підстав для необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду від 10.12.2019 у справі N 160/9513/18, Суд не вважає за необхідне у цій справі відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду від 10.12.2019 у справі N 160/9513/18»*²⁸.

76. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 339 КАС України суд касаційної інстанції закриває касаційне провадження, якщо *«після відкриття касаційного провадження виявилось, що Верховний Суд у своїй постанові вже викладав висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, або відступив від свого висновку щодо застосування норми права, наявність якого стала підставою для відкриття касаційного провадження, і суд апеляційної інстанції переглянув судове рішення відповідно до такого висновку (крім випадку, коли Верховний Суд вважає за необхідне відступити від такого висновку)»*.

77. Буквальне тлумачення п. 4 ч. 1 ст. 339 КАС України (як і аналогічних положень інших процесуальних кодексів) не дає підстави для твердження про можливість закриття касаційного

²⁵ <https://verdictum.ligazakon.net/document/94666407>

²⁶ <https://verdictum.ligazakon.net/document/92715025>

²⁷ <https://verdictum.ligazakon.net/document/92385150>

²⁸ <https://verdictum.ligazakon.net/document/97428941>

провадження, якщо за результатом розгляду касаційної скарги по суті Верховний Суд дійшов висновку про відсутність підстав для відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, раніше викладеного у іншій постанові Верховного Суду, на який посилався скаргник у касаційній скарзі.

78. Метою цієї норми є створення процесуального виходу із ситуації для інших касаційних фільтрів:

- коли відкрито касаційне провадження на підставі п. 1 ч. 2 ст. 328 КАС України (суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку) і після відкриття касаційного провадження суд з'ясовує, що Верховний Суд уже відступив від свого висновку щодо застосування норми права, наявність якого стала підставою для відкриття касаційного провадження;

- коли відкрито касаційне провадження на підставі п. 3 ч. 2 ст. 328 КАС України (відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах) і після відкриття касаційного провадження суд з'ясовує, що такий висновок уже існував на момент відкриття провадження.

79. Проте Верховний Суд тлумачить це положення досить широко, оскільки, по-перше, далеко не в усіх справах визначених процесуальними кодексами 20 днів є достатнім строком для належної оцінки усіх аргументів скаргника та ухвалення обґрунтованого рішення щодо відкриття або відмови у відкритті касаційного провадження. По-друге, за результатом більш глибокого аналізу матеріалів касаційної скарги та витребуваних із суду нижчої інстанції матеріалів справи колегія суддів може змінити думку, наприклад, щодо необхідності відступлення від раніше викладеного висновку Верховного Суду щодо застосування відповідної норми права.

80. Подібний підхід застосовується і іншими касаційними судами у складі Верховного Суду. Наприклад, відкрите Касаційним господарським судом ухвалою від 27.04.2020 провадження у справі № 913/501/19, у тому числі з підстав, передбачених пунктом 2 ч. 2 ст. 287 Кодексу (обґрунтування необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду)²⁹, було закрито ухвалою від 29.07.2020 з тих мотивів, що *«правові висновки судів попередніх інстанцій в даній справі, що переглядається, в цій частині повністю відповідають висновкам, викладеним у наведених постановках Верховного Суду як на момент ухвалення оскаржуваних рішення та постанови, так і саме останній практиці Верховного Суду. Правових підстав для відступу від неї колегія суддів касаційного суду не вбачає»*³⁰. Слід відзначити, що у даному випадку також мав місце фактично повноцінний перегляд справи по суті.

81. Водночас, у Верховному Суді відсутня усталена позиція щодо того, яке процесуальне рішення має ухвалити касаційний суд у випадку, якщо відкрив касаційне провадження у зв'язку з посиланням скаргника на необхідність відступлення від попереднього висновку Верховного Суду щодо застосування норми права, проте в подальшому дійшов висновку про відсутність підстав для такого відступлення.

82. В окремих випадках Верховний Суд розглядає касаційну скаргу та відмовляє у її задоволенні по суті, а не закриває касаційне провадження.

83. Наприклад, ухвалою Касаційного господарського суду від 13.07.2021 відкрито касаційне провадження у справі № 910/11579/18, у тому числі на підставі п. 2 ч. 2 ст. 287 ГПК України³¹. Згодом, Касаційний господарський суд постановою від 12.08.2021 касаційні скарги з підстав оскарження, визначених, у тому числі пунктом 2 ч. 2 ст. 287 ГПК України було залишено без задоволення, а рішення судів – без змін. Постанова мотивована тим, що доводи касаційної скарги у наведеній частині визнаються Верховним Судом необґрунтованими та такими, що не

²⁹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/88928736>

³⁰ <https://verdictum.ligazakon.net/document/90723048>

³¹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/98266151>

містять достатньо мотивованих аргументів, у розумінні приписів п. 2 ч. 2 ст. 287 Кодексу, для відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, з огляду на предмет оскарження в цьому касаційному провадженні³².

84. Викладене дає підстави стверджувати, що за наявності фактично однакового регулювання другого касаційного фільтру та однакових процесуальних можливостей у судів різних юрисдикцій, вирішення таких касаційних скарг залежно від аргументації, об'єму матеріалів та кількості скаржників в межах однієї справи тощо, відбувається у різний спосіб – від повернення касаційної скарги чи відмови у відкритті касаційного провадження, до перегляду по суті з подальшим закриттям провадження або відмови у задоволенні скарги.

II.3.3. Відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах

85. Ухвалою від 29.12.2021 Касаційний адміністративний суд повернув касаційну скаргу, подану на підставі, у тому числі, п. 3 ч. 4 ст. 328 КАС України, з наступних мотивів:

«...у разі подання касаційної скарги на підставі пункту 3 частини четвертої статті 328 КАС України скаржник повинен чітко вказати, яку саме норму права судами першої та (або) апеляційної інстанцій було застосовано неправильно, а також обґрунтувати у чому полягає помилка судів при застосуванні відповідної норми права та як, на думку скаржника, відповідна норма повинна застосовуватися.

Проте, всупереч вимогам КАС України, скаржником не зазначено чіткого переліку норм права, які, на думку скаржника, були неправильно застосовані судами попередніх інстанцій та щодо застосування яких у подібних правовідносинах відсутній висновок Верховного Суду, та не обґрунтовано позицію заявника щодо того як такі норми мають застосовуватись у цій справі.

Суд звертає увагу позивача, що формальне зазначення про відсутність висновку Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах без конкретизації норм права та позиції скаржника щодо того як такі норми мають бути застосовані, не може вважатись належним виконанням вимог пункту 3 частини четвертої статті 328 КАС України»³³.

86. У іншій справі уже Касаційний цивільний суд ухвалою від 29.07.2021 повернув касаційну скаргу, оскільки *«формальне посилання ОСОБА_1 на те, що касаційна скарга подана в зв'язку з неправильним застосуванням судами норм матеріального права та порушенням норм процесуального права у випадку, якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, без зазначення конкретної норми права, щодо питання застосування якої відсутній висновок Верховного Суду, без конкретизації змісту правовідносин, в яких цей висновок відсутній та без наведення переконливих аргументів на підтвердження цих обставин не може бути підставою для відкриття касаційного провадження за пунктом 3 частини другої статті 389 ЦПК України»³⁴.*

87. Таким чином, як і у інших випадках, не зазначення у касаційній скарзі передбачених відповідним кодексом підстав для касаційного оскарження судового рішення має наслідком повернення касаційної скарги.

88. Водночас, навіть зазначення у касаційній скарзі відповідних обґрунтувань не виключає необхідності дослідження Верховним Судом при вирішенні питання про відкриття касаційного провадження попередніх висновків Верховного Суду. З цієї точки зору надзвичайно актуальною проблемою є ефективна систематизація таких позицій, вирішенню якої сприятиме створення якісної системи узагальнення та пошуку висновків Верховного Суду.

89. Як і в інших вищеописаних випадках, відповідний критерій використовується не тільки як власне фільтр на стадії вирішення питання про відкриття касаційного провадження, але і як підстава для закриття провадження під час розгляду касаційної скарги по суті.

³² <https://verdictum.ligazakon.net/document/98999630>

³³ <https://verdictum.ligazakon.net/document/102362108>

³⁴ <https://verdictum.ligazakon.net/document/98705235>

90. Наприклад, 08.07.2020 справі Касаційний адміністративний суд ухвалою відкрив касаційне провадження у справі № 1.380.2019.004527 на підставі, у тому числі, п. 3 ч. 4 ст. 328 КАС України, оскільки «обґрунтування скаржником наявності підстав для касаційного оскарження судових рішень є достатньо мотивованими та потребують перевірки у межах таких доводів»³⁵. Ухвалою Касаційного адміністративного суду від 06.01.2021, закрито касаційне провадження згідно з пунктом 4 ч. 1 ст. 339 Кодексу, внаслідок того, що «посилання скаржника на відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах спростовується судовою практикою Верховного Суду»³⁶.

91. Також не слід забувати, що ключовим критерієм для всіх фільтрів є наявність порушення норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, відсутність чого виключає можливість розгляду скарги по суті.

92. Наприклад, ухвалою від 06.08.2020 Касаційний господарський суд відкрив касаційне провадження у справі № 914/362/19, зазначивши, що скаржник у касаційній скарзі в якості підстави для касаційного оскарження судових рішень посилається на, зокрема, пункт 3 ч. 2 ст. 287 ГПК України³⁷. Постановою від 13.10.2020 касаційну скаргу залишено без задоволення з посиланням на те, що норма п. 3 ч. 2 ст. 287 ГПК України «спрямована на формування єдиної правозастосовчої практики шляхом висловлення Верховним Судом висновків щодо питань застосування тих чи інших норм права, які регулюють певну категорію правовідносин та підлягають застосуванню господарськими судами під час вирішення спору.

87. Таким чином, у разі подання касаційної скарги на підставі пункту 3 частини другої статті 287 ГПК України крім встановлення відсутності висновку Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, обов'язковому дослідженню підлягає також питання порушення норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

88. Зважаючи на зазначене та враховуючи, що касаційним судом не було встановлено порушень норм процесуального права при прийнятті оскаржуваної постанови, доводи заявника про наявність передбаченої пунктом 3 частини другої статті 287 ГПК України підстави касаційного оскарження є необґрунтованими, а наявність такої виключної підстави для касаційного перегляду судових рішень є недоведеною»³⁸.

II.3.4. Існування безумовних підстав для скасування судового рішення та передачі справи на новий розгляд через окремі процесуальні порушення

93. Застосування в межах касаційних фільтрів інституту повернення касаційної скарги зазвичай є ефективним способом не допустити до касаційного перегляду безпідставні скарги, мотивовані порушенням процесуальних норм.

94. Повертаючи касаційну скаргу заявнику, Касаційний адміністративний суд в ухвалі від 21.12.2021 зазначив, що «в обґрунтування доводів касаційної скарги, скаржник посилається на пункт 1 ч. 3 ст. 353 КАС України, відповідно до якого підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд є порушення норм процесуального права, на які посилається скаржник у касаційній скарзі, яке унеможливило встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, якщо суд не дослідив зібрані у справі докази, за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного оскарження, передбачених пунктами 1, 2, 3 ч. 2 ст. 328 цього Кодексу. Зважаючи на те, що скаржник не довів наявності підстав для касаційного оскарження, передбачених пунктами 1-3 ч. 2 ст. 328 цього Кодексу, у суду відсутні підстави для відкриття касаційного провадження на підставі п. 4 ч. 4 ст. 328 Кодексу. ...пославшись у касаційній скарзі на положення пунктів 3, 4 частини четвертої статті 328 КАС України, скаржник не виклав передбачені статтею 328 КАС України підстави, за яких оскаржуване судове рішення може бути переглянуте судом касаційної інстанції

³⁵ <https://verdictum.ligazakon.net/document/90264771>

³⁶ <https://verdictum.ligazakon.net/document/94022462>

³⁷ <https://verdictum.ligazakon.net/document/90827091>

³⁸ <https://verdictum.ligazakon.net/document/92556259>

відповідно до частини четвертої статті 328 КАС України, а тому касаційну скаргу необхідно повернути особі, яка її подала, на підставі пункту 4 частини п'ятої статті 332 КАС України»³⁹.

95. Водночас, відкриваючи касаційне провадження з підстав порушення вимог процесуального закону касаційні суди ухвалюють різні процесуальні рішення, якщо за результатом встановлюють відсутність підстав для скасування рішень судів нижчих інстанцій.

96. Ухвалою від 04.10.2021 Касаційний господарський суд відкрив касаційне провадження, зазначивши, що «матеріали касаційної скарги ... відповідають вимогам статті 290 Господарського процесуального кодексу України та є достатніми для відкриття касаційного провадження на підставі пунктів 1, 3, 4 частини другої статті 287 Господарського процесуального кодексу України»⁴⁰.

97. За результатами розгляду справи Касаційний господарський суд постановою від 03.11.2021 касаційну скаргу, провадження по якій відкрито з підстави, передбаченої пунктом 4 ч. 2 ст. 287 ГПК України, залишив без задоволення. В якості мотивування зазначено, що «статтею 296 Господарського процесуального кодексу України визначено вичерпний перелік підстав закриття касаційного провадження, серед яких відсутнє непідтвердження підстави касаційного оскарження, передбаченої пунктом 4 частини другої статті 287 цього Кодексу, якою у розумінні пункту 1 частини третьої статті 310 Господарського процесуального кодексу України є недослідження судом зібраних у справі доказів, за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного оскарження, передбачених пунктами 1, 2, 3 частини другої статті 287 цього Кодексу.

5.28. Відтак у разі, коли після відкриття касаційного провадження виявилось, що передбачена пунктом 4 частини другої статті 287 Господарського процесуального кодексу України підстава не знайшла свого підтвердження, Верховний Суд має право залишити судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій без змін, а не закривати касаційне провадження»⁴¹.

98. У подібних обставинах Касаційний адміністративний суд ухвалою від 04.06.2021 закрити касаційне провадження, відкрите ухвалою від 29.10.2020⁴² згідно з пунктами 3 та 4 ч. 4 ст. 328 КАС України, оскільки не встановив підстав для скасування судових рішень на підставі частин 2 та 3 ст. 353 КАС України (пункт 4 ч. 4 ст. 328 КАС України)⁴³.

99. Касаційний цивільний суд в ухвалі від 29.07.2022 зазначив, що «касаційна скарга містить посилання на підстави оскарження судових рішень, а саме, на пункти 1, 4 частини другої статті 389 ЦПК України, отже наявні підстави для відкриття касаційного провадження та витребування матеріалів указаної вище справи»⁴⁴.

100. За наслідками розгляду касаційної скарги Касаційний цивільний суд у постанові від 19.09.2022 вказав, що «у касаційній скарзі заявник посилається також на пункт 4 частини другої статті 389 ЦПК України (якщо судові рішення оскаржується з підстав, передбачених частинами першою, третьою статті 411 цього Кодексу), а саме: суди попередніх інстанцій не дослідили зібрані у справі докази, за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного оскарження, передбачених пунктами 1, 2, 3 частини другої статті 389 цього Кодексу (пункт 1 частини третьої статті 411 ЦПК України)...

Оскільки підстави для касаційного оскарження, викладені у пункті 1 ч. 3 ст. 411 ЦПК України, не є самодостатніми підставами для касаційного оскарження судових рішень, а лише за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного

³⁹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/102080640>

⁴⁰ <https://verdictum.ligazakon.net/document/100067975>

⁴¹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/100884743>

⁴² <https://verdictum.ligazakon.net/document/92551394>

⁴³ <https://verdictum.ligazakon.net/document/97428933>

⁴⁴ <https://verdictum.ligazakon.net/document/105482256>

оскарження, передбачених пунктами 1, 2, 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України, касаційне провадження в частині цієї підстави для касаційного провадження також підлягає закриттю»⁴⁵.

101.Зазначені випадки, з урахуванням формально однакових механізмів касаційних фільтрів у всіх юрисдикціях (окрім кримінальної), свідчать про існування відмінностей у практиці застосування цього касаційного фільтру різними касаційними судами.

II.3.5. Особливості касаційного оскарження у «малозначних» та інших подібних справах

102.Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, п. 2 ч. 3 ст. 287 ГПК України, п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує 250 (для господарських справ – 500) розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а також судові рішення адміністративних судів у справах незначної складності та інших справах, розглянутих за правилами спрощеного позовного провадження, крім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

103.В переважній більшості випадків Верховний Суд відмовляє у відкритті касаційного провадження з перегляду судових рішень у малозначних та інших прирівняних до них з цієї точки зору справ, посилаючись на те, що (1) аргументи та мотиви, викладені у касаційній скарзі, не є переконливими, доречними і достатніми, що дана справа має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики і її розгляд Верховним Судом є необхідним для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики⁴⁶, (2) посилання у касаційній скарзі на порушення норм матеріального та процесуального права фактично підтверджує незгоду з оскарженим судовим рішенням, й, відповідно, не свідчить, що скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики та має виняткове значення для заявника⁴⁷.

104.Більш детально на питання що саме слід розуміти під «фундаментальним значенням для формування єдиної правозастосовчої практики» Касаційний господарський суд в ухвалі від 10.11.2020 у справі № 922/647/20, де зазначив наступне:

«формування єдиної правозастосовчої практики та забезпечення розвитку права є метою вирішення виключної правової проблеми, яка має оцінюватися з урахуванням кількісного та якісного вимірів.

Кількісний ілюструє той факт, що вона наявна не в одній конкретній справі, а у невизначеній кількості спорів, які або вже існують, або можуть виникнути з урахуванням правового питання, щодо якого постає проблема невизначеності.

З погляду якісного критерію про виключність правової проблеми свідчать такі обставини, як відсутність сталої судової практики в питаннях, що визначаються, як виключна правова проблема; невизначеність на нормативному рівні правових питань, які можуть кваліфікуватися як виключна правова проблема; необхідність застосування аналогії закону чи права; вирішення правової проблеми необхідне для забезпечення принципу пропорційності, тобто належного балансу між інтересами сторін у справі»⁴⁸.

II.3.6. Перегляд Верховним Судом судових рішень, які не підлягають касаційному оскарженню

105.В окремих випадках Верховний Суд відкриває касаційне провадження за скаргами на судові рішення, які не підлягають оскарженню згідно з встановленими касаційними фільтрами.

⁴⁵ <https://verdictum.ligazakon.net/document/106354640>

⁴⁶ <https://verdictum.ligazakon.net/document/100643927>

⁴⁷ <https://verdictum.ligazakon.net/document/106454260>

⁴⁸ <https://verdictum.ligazakon.net/document/92770827>

106. Наприклад, ухвалою Касаційного адміністративного суду від 30.09.2020 у справі № 240/11307/19 відкрито касаційне провадження за скаргою на судові рішення у справі незначної складності, які за загальним правилом п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України не підлягають касаційному оскарженню. У мотивувальній частині вказаної ухвали відсутні посилання на існування винятків, які б дозволяли касаційний перегляд згідно з пп. «а» - «г» п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України. Натомість, Касаційний адміністративний суд зазначив наступне:

«У касаційній скарзі скаргник зазначає, що оскаржувані судові рішення не відповідають правовій позиції Верховного Суду, яка викладена у постанові від 21 серпня 2019 року у справі N 806/2187/19, оскільки у разі зміни групи інвалідності, її причини або ступеня втрати працездатності понад дворічний термін після первинного встановлення інвалідності виплата одноразової грошової допомоги у зв'язку із змінами, що відбулися не здійснюється.

З урахуванням обставин справи N 240/2187/19, обґрунтування вимог особи, що подала касаційну скаргу та з метою забезпечення єдності правозастосовчої практики, Верховний Суд, як виняток, здійснить касаційний перегляд у зазначеній справі»⁴⁹.

107. За результатами касаційного перегляду постановою Касаційного адміністративного суду від 31.03.2021 було задоволено касаційну скаргу Міністерства оборони України, скасовано судові рішення судів нижчих інстанцій та ухвалено нове про відмову фізичній особі у задоволенні позову⁵⁰. Зауважимо, що в даному випадку скаргником був державний орган, а відтак відкриття касаційного провадження всупереч прямій нормі процесуального кодексу не може бути мотивовано необхідністю захисту прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, та відступленням у зв'язку з цим від норми національного процесуального закону.

108. Забезпечення єдності судової практики є метою загальних касаційних фільтрів, зазначених у ч. 4 ст. 328 КАС України. У випадку малозначних справ цієї мети самої по собі недостатньо, а для касаційного перегляду Верховний Суд повинен встановити існування однієї із підстав, визначених у п. 2 ч. 5 ст. 238 КАС України. У даному випадку такою підставою могли бути обставини, які б свідчили, що касаційна скарга *«стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики»* (пп. «а» п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України). Водночас, ухвала про відкриття касаційного провадження не містить жодного мотивування щодо того, у чому полягає *«фундаментальне значення»* відповідного питання права, натомість зроблено посилання на те, що касаційний перегляд здійснюється *«як виняток»*.

109. В окремих справах Верховний Суд помилково відкриває касаційне провадження і у таких випадках виникає питання про подальші процесуальні дії суду.

110. Наприклад, ухвалою Касаційного адміністративного суду від 30.07.2020 у справі № 420/7281/19 відкрито касаційне провадження з огляду на те, що доводи касаційної скарги *«вказують на існування обставин, визначених пунктом 1 частини четвертої статті 328 Кодексу адміністративного судочинства України, і є підставою для відкриття касаційного провадження»⁵¹*. Ухвалою Касаційного адміністративного суду від 04.09.2020 було закрито касаційне провадження, *«оскільки оскаржувані у цій справі судові рішення не може бути переглянуті Верховним Судом як судом касаційної інстанції в адміністративних справах у порядку, визначеному главою 2 розділу III Кодексу адміністративного судочинства України, то згідно з частиною другою статті 339 цього Кодексу, касаційне провадження підлягає закриттю як помилково відкрите»⁵²*.

111.3 таким підходом не погодився суддя Касаційного адміністративного суду Ян Берназюк, який виклав окрему думку від 18.09.2020 до ухвали про закриття провадження, у якій зазначив наступне:

⁴⁹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/91919234>

⁵⁰ <https://verdictum.ligazakon.net/document/95945773>

⁵¹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/90713980>

⁵² <https://verdictum.ligazakon.net/document/91353768>

«Відкривши касаційне провадження із зазначенням конкретних мотивів прийняття такого рішення/ухвали (необхідність перевірки дотримання судом апеляційної інстанції позиції Верховного Суду, викладеної у постанові від 23 квітня 2020 року у справі N 560/523/19), Верховний Суд зобов'язаний був розглянути по суті касаційну скаргу та винести відповідну постанову...

Важливо, що конституційне право особи на "касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках" не забороняє Верховному Суду здійснити касаційний перегляд судового рішення при наявності очевидної мети "забезпечити сталість та єдність судової практики", а, навпаки, зобов'язує Суд здійснювати у такій ситуації касаційний перегляд для гарантування того, що якість судової практики в Україні (її сталість та єдність, дотримання всіма судами позиції Верховного Суду), в абсолютній більшості випадків виключає необхідність касаційного перегляду певних видів судових рішень. Відмова Верховного Суду від забезпечення сталості та єдності судової практики через здійснення, у виключних випадках, касаційного перегляду судових рішень, які викликають обґрунтований сумнів у своїй законності, підриває авторитет Верховного Суду та довіру до судової системи в цілому, а також до України як суб'єкта міжнародного права...

Таким чином, положення частини другої статті 328 КАС України "у касаційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду першої інстанції про забезпечення позову, заміну заходу забезпечення позову, ухвали, зазначені у пунктах 3, 4, 12, 13, 17, 20 частини першої статті 294 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку", не можуть бути розтлумачені як заборона Верховному Суду, за наявності обґрунтованих мотивів, здійснити касаційний перегляд рішень судів апеляційної інстанції, які стосуються застосування норм процесуального права, що не охоплені переліком ухвал, перерахованих у частині другій статті 328 КАС України»⁵³.

112. Розвиваючи свою позицію в іншій окремій думці від 04.02.2021 суддя Ян Берназюк справедливо зазначає, що «Верховний Суд не наділений повноваженням відносити відкрите касаційне провадження до "помилково відкритого" та закривати на цій підставі касаційне провадження (вичерпний перелік підстав для закриття касаційного провадження передбачений у статті 339 КАС України)»⁵⁴.

113. Закриття касаційного провадження як «помилково відкритого» стало досить поширеним явищем, і з огляду на наведені суперечності між суддями Верховного Суду відповідне питання стало предметом розгляду його Великої Палати. Ухвалою від 28.09.2022 у справі № 477/1315/20 Велика Палата Верховного Суду у подібній ситуації закрила касаційне провадження на підставі ч. 2 ст. 396 ЦПК України з посиланням на відсутність процесуальної можливості касаційного перегляду оскаржуваних ухвал, проте не дала відповіді на аргумент про те, що приписи відповідних процесуальних кодексів «не дозволяють закрити касаційне провадження як «помилково відкрите»⁵⁵.

III. Аналіз практики застосування Верховним Судом касаційних фільтрів у адміністративних, цивільних та господарських справах у контексті її єдності та відповідності стандартам Радам Європи

III.1. Європейські стандарти щодо критеріїв допуску справ для перегляду верховними судами

114. Консультативна рада європейських суддів у Висновку № 20 (2017) зазначає, що єдність застосування закону є необхідною для дотримання принципу рівності перед законом. Окрім того, питання юридичної визначеності та передбачуваності є невід'ємною складовою верховенства права. У державі, яка керується принципом верховенства права, громадяни виправдано очікують, що до них будуть ставитися, як до всіх інших, та що вони можуть

⁵³ <https://verdictum.ligazakon.net/document/91643649>

⁵⁴ <https://verdictum.ligazakon.net/document/94643512>

⁵⁵ <https://verdictum.ligazakon.net/document/106915637>

покладатися на попередні судові рішення в подібних випадках, щоб передбачати юридичні наслідки своїх дій чи бездіяльності⁵⁶.

115. КРЕС також дотримується думки, що розв'язання суперечностей у судовій практиці є, у першу чергу, повноваженням верховного суду. Верховний суд має забезпечувати єдність судової практики для того, щоб виправляти непослідовності та, таким чином, підтримувати громадську довіру до судової системи. Існує тісний зв'язок між принципом єдності судової практики, з одного боку, та механізмами доступу до верховного суду – з другого⁵⁷.

116. КРЕС визнає, що через різницю в правових традиціях та організації судових систем доступ до верховних судів у Європі забезпечено по-різному. Разом з тим, повноваження верховного суду щодо забезпечення єдності судової практики може вимагати встановлення адекватних критеріїв відбору для допуску справ до розгляду у верховному суді. Ті країни, які надають необмежене право на оскарження, можуть розглянути можливість запровадження певних механізмів надання дозволу на розгляд скарги чи фільтрації скарг. Критерії надання дозволу на оскарження повинні полегшити роботу верховного суду у виконанні своєї ролі щодо сприяння єдиному тлумаченню закону⁵⁸.

117. Введення відповідних критеріїв для надання дозволу на оскарження означатиме, що рішення верховного суду у справі має значення, яке виходить за рамки окремої справи. Очікується, що в майбутньому це рішення буде використовуватись у подібних справах як керівне судами нижчих інстанцій, а також майбутніми сторонами процесу і їхніми адвокатами. Тільки такі критерії відбору гарантують, що верховні суди розглядатимуть лише справи, які мають прецедентну цінність. У той же час, це мають бути саме ті критерії, які забезпечать можливість надходження відповідних справ до верховного суду. Таким чином, верховний суд зможе ефективно виконувати функцію зі встановлення правил, які повинні діяти під час майбутнього розгляду справ у всіх сферах права. Інші критерії відбору, такі як сума позову в цивільних справах або суворість вироку в кримінальній справі, не можуть послугуватися цій меті⁵⁹.

118. Так само, у відповідності до Рекомендації № R (95) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах скарги до суду третьої інстанції мають передусім подаватися відносно тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть єдності тлумачення закону. Коло таких справ також можна обмежити тими апеляціями, які стосуються правового питання загальносупільного значення. Від скаржника слід вимагати обґрунтування причин, з яких його справа сприятиме досягненню таких цілей⁶⁰.

119. Для організації доступу до верховного (касаційного) суду в Європі використовуються різні моделі. Країни, у яких відсутні формальні критерії фільтрації, є рідкістю. Італія є найвідомішим прикладом (доступ до Касаційного суду шляхом подачі скарги у порядку остаточної апеляції з правового питання є конституційним правом: як наслідок, суд щороку розглядає десятки тисяч справ). На перший погляд, у Нідерландах та Бельгії також немає критеріїв фільтрації, але там існує спеціалізована адвокатура з невеликою кількістю надзвичайно авторитетних юристів, і лише вони уповноважені оскаржувати рішення у справах до Верховного суду. Вони *ipso facto*⁶¹ є дуже ефективним механізмом фільтрації. Але загалом можуть застосовуватися три можливі критерії відбору (або якість їх поєднання):

- вартість позову в цивільних справах або тяжкість злочину та покарання у кримінальних справах як поріг для прийняття справ до апеляційного розгляду у третій інстанції через питання права (наприклад, Чорногорія);

⁵⁶ Висновок Консультативної ради європейських суддів № (2017) 20, п. 5, https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf

⁵⁷ Там само, п. 20.

⁵⁸ Там само, п. 21.

⁵⁹ Там само, п. 22.

⁶⁰ Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (95), стаття 7(с).

⁶¹ За замовчуванням, з огляду на саму подію, по-факту.

- серйозність порушення прав (наприклад, «серйозні помилки», «явне порушення», «грубе порушення»; «грубо помилкове застосування закону», «порушення конституційних прав»);

- об'єктивне значення справи з точки зору розвитку права або забезпечення єдності застосування закону (завичай: Сполучене Королівство, Ірландія, Норвегія, Швеція, Данія, Німеччина, Словенія, але також (у поєднанні з одним із попередніх критеріїв) Хорватія, Швейцарія, Болгарія, Чеська Республіка, Польща, Грузія, Північна Македонія).⁶²

120. Можна стверджувати, що коли немає механізмів фільтрації або коли застосовуються перші два варіанти, роль верховного суду є **приватною** за своєю метою. У такому випадку верховний суд зосереджується на приватній меті справедливого і правильного вирішення кожної окремої справи (принаймні у випадках, які є важливими для сторін – наприклад, через високу вартість позову), прагнучи тим самим виправдати очікування учасників цієї справи. Верховний суд повинен втрутитися, навіть якщо такі помилки у застосуванні закону зачіпають лише інтереси сторін, і його рішення не сприятиме загальному розвитку права.⁶³

121. На відміну від цього, коли критерії доступу до верховного суду встановлюються за третім варіантом, переважає **публічна функція** верховного суду. Публічна функція ухвалення рішень верховними судами полягає у захисті та сприянні єдності судової практики, розвитку права та наданні вказівок судам нижчих інстанцій, забезпечуючи цим передбачуваність у застосуванні закону та орієнтуючись у першу чергу на майбутні наслідки рішень. Якщо спір є важливим лише для сторін спору, він не буде прийнятий до розгляду у верховному суді. Це характерно для верховних судів не тільки в країнах загального права (Сполучене Королівство, Ірландія), а й у Скандинавії (Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія), і можна сказати, що це на сьогодні відображає світову тенденцію (нещодавні реформи, наприклад, у Словенії, Хорватії, Литві, Грузії, Польщі, а набагато раніше – в Німеччині (Zulassungsrevision), Швейцарії, Австрії). Запровадження таких критеріїв для надання дозволу на апеляцію означає, що рішення верховного суду у певній справі буде, як правило, прийняте як норма, яка виходить за межі окремої справи, а відтак дозвіл надається передусім з огляду на очікувану користь для системи правосуддя в цілому та всіх майбутніх учасників судових процесів. За загальним правилом, не допускається подання скарг до верховного суду на рішення судів першої інстанції, якщо вони не були переглянуті судами другої інстанції. Проте в деяких країнах право на оскарження рішення суду першої інстанції безпосередньо до верховного суду (апеляція «через голову») все ж надається у виняткових ситуаціях (Сполучене Королівство, Данія, Швеція, Ірландія, Німеччина та Польща).⁶⁴

122. Традиційний поділ на касаційну, ревізійну та апеляційну моделі не є надійною основою для визначення функцій верховних судів та їх впливу на єдність застосування законодавства. Важливо те, чи виконує верховний суд переважно публічну функцію, чи приватну. Офіційні заяви, історичне походження та програмні правила не мають великого значення для цього. Усе залежить від наявності (відсутності) адекватних механізмів фільтрації та того, як вони застосовуються на практиці.⁶⁵

III.2. Застосування європейських стандартів у нормативному регулюванні касаційних фільтрів в Україні

123. Порівнюючи механізми касаційних фільтрів в Україні та описані критерії відбору для прийняття справ для розгляду верховним судом в Європі очевидним є їх подібність та фактично поєднання всіх трьох європейських критеріїв в українській моделі.

⁶² Аналіз щодо неприйнятності справ до розгляду судом касаційної інстанції та щодо визначення значного суспільного інтересу (включаючи огляд критеріїв, застосованих ЄСПЛ для визнання заяви непринятною відповідно до п. 3(b) ст. 35 Конвенції), листопад 2020 року, п. 22; <https://rm.coe.int/analysis-of-the-admissibility-criteria-for-the-cassation-court-includi/1680a68f5b>

⁶³ Там само, п. 23.

⁶⁴ Там само, п. 24.

⁶⁵ Там само, п. 25.

124. Своєрідний аналог **першого європейського критерію** (вартості позову) маємо у вигляді заборони касаційного оскарження судових рішень у справах незначної складності (малозначних справах) [всі три юрисдикції] та інших справах, розглянутих за правилами спрощеного позовного провадження [адміністративна юрисдикція], у справах з ціною позову, що не перевищує п'ятиста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [господарська юрисдикція], у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [цивільна юрисдикція]⁶⁶.

125. Очевидно метою цього касаційного фільтру є розвантаження Верховного Суду від «маленьких справ» та, цим самим, створення можливості для концентрації на справах, які мають значення для усієї правової системи.

126. Водночас, деякі «маленькі справи» можуть мати істотне значення для учасника справи або суспільства в цілому, тому з метою збалансованого підходу із цього правила передбачені винятки, зокрема, якщо (1) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики, (2) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи, (3) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу, (4) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково [аналогічно для всіх трьох юрисдикцій].

127. **Другий європейський критерій** (серйозність порушення прав) знаходить відображення, насамперед, у четвертому касаційному фільтрі в Україні, коли існують безумовні підстави для скасування судового рішення та передачі справи на новий розгляд через окремі процесуальні порушення, до яких віднесено, зокрема, (1) встановлення судом обставин, що мають істотне значення, на підставі недопустимих доказів, (2) розгляд і вирішення справи неповноважним складом суду, та які слід розглядати саме через у площині «серйозні помилки» чи «явне порушення» права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Також він відображений і у можливості оскарження рішення суду у малозначній справі, якщо така справа «має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу».

128. Відображенням **третього європейського критерію** об'єктивного значення справи з точки зору розвитку права або забезпечення єдності застосування закону в національних касаційних фільтрах є перший, другий та третій критерії: неврахування судом апеляційної інстанції висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах (1); в касаційній скарзі обґрунтовано необхідність відступлення від застосованого в оскаржуваному рішенні правового висновку Верховного Суду (2); відсутній правовий висновок Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах (3).

129. При допуску справи до провадження при застосуванні першого фільтру Верховний Суд здійснює, насамперед, приватну функцію, оскільки перевіряє правильність вирішення конкретного спору з огляду на раніше сформульовані висновки Верховного Суду щодо застосування певної норми права. Водночас, цим самим також виконується і публічна функція у вигляді забезпечення єдності судової практики.

130. Натомість, другий (відступлення від існуючого висновку Верховного Суду) та третій (відсутність висновку Верховного Суду) касаційні фільтри виконують, в першу чергу, публічну функцію, оскільки спрямовані на розвиток судової практики. Вирішення конкретного спору тут є, певною мірою, «прикладним ефектом» при реалізації публічного інтересу.

131. Крім того, на відміну від деяких європейських країн, в Україні не діє правило апеляції «через голову», бо не допускається касаційне оскарження судового рішення першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку.

⁶⁶ Пункт 2 ч. 5 ст. 328 КАС України, пункт 2 ч. 3 ст. 287 ГПК України, пункт 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України.

III.3. «Алгоритм» застосування касаційних фільтрів Верховним Судом

132. Як бачимо з наведеного у розділі II огляду практики Верховного Суду, критерії допуску справ до касаційного перегляду застосовуються як на стадії вирішення питання про відкриття касаційного провадження, так і під час розгляду касаційної скарги по суті.

133. В узагальненому вигляді «алгоритм» застосування касаційних фільтрів Верховним Судом, який є спільним для усіх трьох аналізованих юрисдикцій за винятком критеріїв для малозначних справ, можна описати наступним чином (на прикладі норм Цивільного процесуального кодексу України).

134. На стадії вирішення питання про відкриття касаційного провадження Верховний Суд постановляє одну із трьох видів ухвал:

- ✓ про повернення касаційної скарги, якщо вона не містить мотивованого обґрунтування щодо існування підстав для касаційного оскарження (п. 4 ч. 4 ст. 393 ЦПК України)⁶⁷. У цьому випадку скаржник може повторно подати касаційну скаргу з наведенням відповідного обґрунтування, але за умови дотримання строку на касаційне оскарження;
- ✓ про відмову у відкритті касаційного провадження (внаслідок чого скаржник позбавляється права на повторну подачу касаційної скарги з іншим обґрунтуванням згідно з п. 3 ч. 2 ст. 394 ЦПК України) у випадку подання касаційної скарги:
 - з посиланням на неврахування судом апеляційної інстанції висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України), якщо суд дійде висновку про необґрунтованість касаційної скарги, оскільки апеляційний суд переглянув рішення із застосуванням релевантного висновку щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 5 ч. 2 ст. 394 ЦПК України)⁶⁸;
 - на судові рішення у малозначній справі або на інше судові рішення, яке за загальним правилом не підлягає касаційному оскарженню (п. 1 ч. 2 ст. 394 ЦПК України)⁶⁹;
- ✓ про відкриття касаційного провадження:
 - якщо скаржник посилається на необхідність відступлення від існуючого висновку Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 2 ч. 2 ст. 389 ЦПК України)⁷⁰, на відсутність такого висновку (п. 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України)⁷¹ або на допущення апеляційним судом одного з передбачених законом істотних процесуальних порушень (п. 4 ч. 2 ст. 389 ЦПК України)⁷²;
 - якщо суд вважає достатнім наведене скаржником обґрунтування щодо неврахування судом апеляційної інстанції висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України)⁷³.

135. Таким чином, процесуальні дії Верховного Суду на стадії вирішення питання про відкриття касаційного провадження можуть різнитись залежно від того, на якій підставі подано касаційну скаргу.

136. У випадку подання касаційної скарги з посиланням на неврахування судом апеляційної інстанції висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України) касаційний суд оцінює мотивованість касаційної скарги уже на

⁶⁷ <https://verdictum.ligazakon.net/document/101404844>

⁶⁸ <https://verdictum.ligazakon.net/document/94666407>

⁶⁹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/106454260>

⁷⁰ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94417713>

⁷¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250753>

⁷² <https://verdictum.ligazakon.net/document/105482256>

⁷³ <https://verdictum.ligazakon.net/document/90202361>

стадії відкриття касаційного провадження, за результатом чого може відмовити у відкритті такого провадження. За правовими наслідками для скажника таке рішення фактично прирівнюватиметься до відмови у задоволенні скарги, оскільки повторно подати касаційну скаргу на це ж рішення він не зможе.

137. На відміну від цього, при поданні касаційної скарги, наприклад, з підстав необхідності відступлення від існуючого висновку Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 2 ч. 2 ст. 389 ЦПК України), суд оцінює аргументи щодо необхідності такого відступлення уже після відкриття касаційного провадження під час розгляду скарги по суті.

138. Схожі відмінності можна спостерігати і між рішеннями, які ухвалює Верховний Суд під час або за результатом розгляду касаційної скарги по суті.

139. Якщо Верховний Суд після відкриття касаційного провадження у справі дійде висновку про помилковість аргументів скажника щодо існування підстав для проходження скаргою касаційних фільтрів, він у випадку відкриття касаційного провадження:

- ✓ на підставі першого фільтру (неврахування судом апеляційної інстанції висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України) – закриває касаційне провадження, якщо відносини у справі, що розглядається, та у рішенні, на яке посилається скажник, не є подібними (п. 5 ч. 1 ст. 396 ЦПК України)⁷⁴ або залишає касаційну скаргу без задоволення, якщо оскаржувані рішення не суперечать висновкам Верховного Суду, на які посилається позивач (ст. 400, ч. 1 ст. 410 ЦПК України)⁷⁵;
- ✓ на підставі другого фільтру (необхідність відступлення від застосованого в оскаржуваному рішенні висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, п. 2 ч. 2 ст. 389 ЦПК України) – залишає касаційну скаргу без задоволення (ст. 400, ч. 1 ст. 410 ЦПК України)⁷⁶;
- ✓ на підставі третього фільтру (відсутній висновок Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах, п. 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України) – закриває касаційне провадження, якщо з'ясує, що необхідний висновок уже викладався раніше (п. 4 ч. 1 ст. 396 ЦПК України)⁷⁷;
- ✓ на підставі четвертого фільтру (істотні порушення процесуального закону, п. 4 ч. 2 ст. 389 ЦПК України) – залишає скаргу без задоволення (ст. 400, ч. 1 ст. 410 ЦПК України)⁷⁸.

140. Варіативність рішень Верховного Суду як під час вирішення питання про відкриття касаційного провадження, так і під час розгляду касаційної скарги по суті, створює певну плутанину як для сторін, так і для суддів.

141. Ситуація ще більш ускладнюється, коли скажник посилається одразу на декілька підстав для касаційного оскарження, що трапляється у, можливо, більшій частині касаційних скарг.

142. Наприклад, касаційне провадження у справі № 711/901/19 було відкрито на підставі п. 1 (неврахування судом апеляційної інстанції висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах) та п. 3 (відсутній висновок Верховного Суду про застосування норми права у подібних правовідносинах) ч. 2 ст. 389 ЦПК України⁷⁹. За результатом розгляду касаційних скарг Касаційний цивільний суд постановою від 27.10.2021 залишив їх без задоволення⁸⁰, хоча у інших випадках закривав касаційне провадження на підставі п. 4 ч. 1 ст. 396 ЦПК України у випадку встановлення, що необхідний висновок уже викладався раніше⁸¹.

⁷⁴ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104113222>

⁷⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106988742>

⁷⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92902570>

⁷⁷ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92363552>

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93794809>

⁸⁰ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100734619>

⁸¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92363552>

143. У інших подібних випадках Верховний Суд може закрити касаційне провадження в частині однієї підстави для касаційного оскарження та одночасно залишити касаційну скаргу без задоволення в частині іншої підстави⁸².

144. Таким чином, наприклад, у випадку посилання скаржника на відсутність висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України, п. 3 ч. 4 ст. 328 КАС України, п. 3 ч. 2 ст. 287 ГПК України), Верховний Суд може і повернути касаційну скаргу⁸³, і відмовити у відкритті касаційного провадження⁸⁴, і закрити касаційне провадження⁸⁵, і залишити касаційну скаргу без задоволення за результатом її розгляду по суті⁸⁶.

145. З огляду на досить складну систему касаційних фільтрів, інколи судді Верховного Суду «посилують» мотивування ухвал про відкриття касаційного провадження посиланнями на норми та поняття, не застосовні у даному випадку. Наприклад, відкриваючи касаційне провадження у справі № 550/1061/19, яка стосувалась повернення земельну ділянку площею 74, 7737 га та не була ідентифікована судами як «малозначна», Касаційний цивільний суд окрім того, що «*касаційна скарга містить підстави касаційного оскарження, передбачені пунктами 1 та 4 частини другої статті 389 ЦПК України*» зазначив також, що вона «*стосується питання права, яке може мати фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики*»⁸⁷. Водночас, як критерій касаційного фільтру «фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики» використовується лише для малозначних справ відповідно до пп. «а» п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України.

III.4. Позиції суддів Верховного Суду щодо касаційних фільтрів та їх застосування

146. Враховуючи, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України і його рішення не підлягають подальшому оскарженню, важливим є також сприйняття касаційних фільтрів безпосередньо суддями цього суду.

147. Загалом судді Верховного Суду позитивно сприймають впровадження касаційних фільтрів, хоча і критикують їх окремі аспекти.

148. Наприклад, секретар Пленуму Верховного Суду, суддя Касаційного цивільного суду Дмитро Луспеніка зазначає, що «таке нововведення, незважаючи на подекуди скептичне ставлення, цілком відповідає практиці ЄСПЛ та загальним тенденціям процесуальної політики провідних європейських демократій (Німеччина, Словенія, Австрія та інші). Зокрема, ЄСПЛ неодноразово наголошував, що право на оскарження судових рішень не є абсолютним та підлягає обмеженню з боку держави, що обумовлене статусом та функціями Верховного Суду як найвищого у державі судового органу. Зокрема, легітимними обмеженнями права на доступ до касації визнавалися ціновий поріг оскарження, вимога щодо обов'язкового представництва адвокатом в суді вищої інстанції, обмеження строків касаційного оскарження тощо»⁸⁸.

149. Водночас, з аналізу вищевикладених судових рішень можна зробити висновок, що судді Верховного Суду не завжди погоджуються з положеннями закону, які обмежують їх дискрецію при вирішенні питання про допуск справи до касаційного перегляду.

150. Насамперед, мова йде як про випадки відкриття касаційного провадження за скаргами на судові рішення, які не підлягають перегляду, з їх подальшим розглядом по суті⁸⁹ або закриття касаційного провадження як «помилково відкритого»⁹⁰. Інколи судді прямо зазначають, що на їх думку, «*враховуючи конституційно-правовий статус, а також основну функцію (забезпечення*

⁸² <https://verdictum.ligazakon.net/document/106354640>

⁸³ <https://verdictum.ligazakon.net/document/98705235>

⁸⁴ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98368016>

⁸⁵ <https://verdictum.ligazakon.net/document/94022462>

⁸⁶ <https://verdictum.ligazakon.net/document/92556259>

⁸⁷ <https://verdictum.ligazakon.net/document/96977946>

⁸⁸ <https://sud.ua/ru/news/blog/171319-kasatsiyni-filtri-u-tsvilnikh-spravakh-problemni-pitannya-sudovogo-pravotlumachennya-ta-pravozastosuvannya>

⁸⁹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/91919234>

⁹⁰ <https://verdictum.ligazakon.net/document/91353768>

сталості та єдності судової практики), Верховний Суд може здійснювати касаційний перегляд будь-яких рішень судів апеляційної інстанції, за наявності обґрунтованих мотивів необхідності такого касаційного перегляду, крім випадків, коли такий перегляд прямо заборонений законом»⁹¹, хоча згідно з п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України право на касаційне оскарження судового рішення гарантується лише «у визначених законом випадках».

151. Знаходить відображення подібний підхід і у твердженнях про те, що «застосування Верховним Судом нових касаційних фільтрів на початковому етапі не має бути формальним», а такі фільтри «повинні застосовуватись більш формалізовано лише після того, коли належним чином запрацюють суди першої і апеляційної інстанцій, коли суди будуть заповнені суддями, а законодавство протягом певного періоду (не менше 5 років) буде стабільним»⁹².

152. Зауважимо, що теза про величезну роль апеляційних судів у системі, де касаційний перегляд допускається лише у виняткових обставинах та за умови проходження скарги касаційних фільтрів, є абсолютно правильною та кореспондує із висновками КРЕС, яка зауважила з цього приводу, що «у випадку, коли доступ до верховних судів перестає бути питанням права і стає питанням винятку, саме апеляційні суди будуть вищою інстанцією для більшості справ. Отже, апеляційні суди повинні мати можливість здійснювати свої повноваження щодо забезпечення якості правосуддя, що також включає потребу в забезпеченні єдності застосування закону»⁹³. Проте там же КРЕС продовжує, що «верховний суд не має автоматично втручатись у розгляд справ, як тільки з'являються розбіжності рішень на рівні апеляційних судів. У багатьох випадках можна очікувати, що єдине застосування закону може бути поступово досягнуте на рівні апеляційних судів»⁹⁴. Більш того, «стабільність законодавства протягом не менше 5 років» у якості обов'язкової передумови «більш формалізованого» застосування касаційних фільтрів виглядає як досить невизначений критерій.

153. Крім того, самі судді Верховного Суду в своїх ухвалях про повернення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження досить часто посилаються на практику Європейського суду з прав людини, згідно з якою «умови прийнятності касаційної скарги, відповідно до норм законодавства, можуть бути суворішими, ніж для звичайної заяви. Зважаючи на особливий статус суду касаційної інстанції, процесуальні процедури у суді касаційної інстанції можуть бути більш формальними, особливо, якщо провадження здійснюється судом після їх розгляду судом першої інстанції, а потім судом апеляційної інстанції (рішення у справах: «Levages Prestations Services v. France» від 23 жовтня 1996 року, Reports 1996-V, p. 1544, § 45; «Brualla Gomez de la Torre v. Spain» від 19 грудня 1997 року)»⁹⁵.

154. Як уже зазначалось раніше, спроба формалізації дій Верховного Суду була пов'язана із системною практикою постановлення касаційними судами ухвал про відмову у відкритті касаційного провадження, мотивація яких зводилась до загального твердження про необґрунтованість касаційної скарги⁹⁶.

155. Критикують судді Верховного Суду касаційні фільтри також за те, що критерії допуску справ до Верховного Суду є «дещо розмитими»⁹⁷ та «неоднозначними»⁹⁸.

156. Дійсно, касаційні фільтри використовують оціночні поняття, такі як «фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики», «значний суспільний інтерес», «виняткове значення для учасника справи» чи «подібність правовідносин». Деякі з них (наприклад, «подібність правовідносин») уже були роз'яснені Великою Палатою Верховного

⁹¹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/91643649>

⁹² <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/939520/>

⁹³ Висновок КРЕС № (2017) 20, п. 26, https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Наприклад: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100141632>, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95066971>

⁹⁶ Пункти 28-30 цього Аналізу

⁹⁷ <https://pravo.ua/andrii-kalarash-suddia-ktss-vs-bez-kasatsiinykh-filtriv-ne-mozhe-buty-nalezhnoho-pravosuddia-do-iakoho-my-prahnemo-operatyvnoho-ta-iakisnoho/>

⁹⁸ <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/954084/>

Суду⁹⁹, а в подальшому і рішеннями окремих касаційних судів у складі Верховного Суду¹⁰⁰. Інші мають тлумачитись суддями під час розгляду касаційних скарг з урахуванням конкретних обставин справи, а відтак перебувають у межах дискреції суду.

157. Для порівняння складності розуміння оціночних понять, передбачених касаційними фільтрами, можна порівняти їх з умовами прийнятності, передбаченими Європейською конвенцією з прав людини у пункті b ч. 2 ст. 35, згідно з яким суд оголошує непринятною будь-яку індивідуальну заяву, подану відповідно до ст. 34, якщо він вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і Протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті.

158. У вищезгаданому Аналізі щодо непринятності справ до розгляду судом касаційної інстанції та щодо визначення значного суспільного інтересу наводиться практика Європейського суду з прав людини, якою роз'яснюється поняття «суттєвої шкоди» як основний елемент цього критерію. Зокрема, з посиланнями на різні рішення Європейського суду з прав людини зазначається, *«що порушення, які є суто технічними та незначними, окрім як із формальної точки зору, не заслуговують на європейський нагляд. Оцінка цього мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи. Серйозність порушення слід оцінювати, беручи до уваги як суб'єктивне сприйняття заявника, так і те, що об'єктивно є предметом спору в конкретній справі. Однак самого лише суб'єктивного сприйняття заявника не може бути достатньо для висновку про те, що він або вона зазнали суттєвої шкоди. Суб'єктивне сприйняття має бути обґрунтоване об'єктивно...»*¹⁰¹.

159. Що стосується застосування оціночних критеріїв законодавствами європейських країн, то у Німеччині § 543 Цивільного процесуального кодексу містить три підстави для дозволу на касаційне оскарження: якщо у справі порушено основоположне правове питання або якщо рішення Федерального верховного суду необхідне в інтересах єдності застосування закону або в інтересах розвитку права¹⁰². Таким чином, використовуються досить фундаментальні оціночні поняття з широким можливим їх розумінням «основоположне правове питання», «єдність застосування закону» та «інтереси розвитку права». Оцінювання цих понять визначено поступово практикою Федерального верховного суду за певними критеріями, які підлягають застосуванню¹⁰³.

160. Отже, застосування оціночних понять в українських касаційних фільтрах відповідає європейській практиці та є тим механізмом, який дозволяє досягти необхідної гнучкості у правозастосуванні, а їх тлумачення та роз'яснення є однією із функцій Верховного Суду.

161. Тлумачення і роз'яснення підходів до застосування касаційних фільтрів здійснюється Верховним Судом, насамперед, у відповідних судових рішеннях. Водночас, враховуючи кількість таких рішень, доцільним було б створення узагальнень з практики застосування касаційних фільтрів з метою ефективного поширення серед адвокатів інформації щодо розвитку цього інституту. Позитивним фактором також стало б активне залучення суддів Верховного Суду в освітні заходи для адвокатів з метою підвищення обізнаності останніх щодо практики застосування касаційних фільтрів з метою зменшення кількості неприйнятних касаційних скарг.

162. Нарешті, суддями Верховного Суду висловлюються думки, що «застосування касаційних фільтрів ще на стадії відкриття касаційного провадження, без наявності матеріалів

⁹⁹ <https://verdictum.ligazakon.net/document/73188742>

¹⁰⁰ <https://verdictum.ligazakon.net/document/88556077>

¹⁰¹ Аналіз щодо непринятності справ до розгляду судом касаційної інстанції та щодо визначення значного суспільного інтересу (включаючи огляд критеріїв, застосованих ЄСПЛ для визнання заяви непринятною відповідно до п. 3(b) ст. 35 Конвенції), листопад 2020 року, п. 8, 9; <https://rm.coe.int/analysis-of-the-admissibility-criteria-for-the-cassation-court-includi/1680a68f5b>

¹⁰² https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/_543.html

¹⁰³ Аналіз щодо непринятності справ до розгляду судом касаційної інстанції та щодо визначення значного суспільного інтересу (включаючи огляд критеріїв, застосованих ЄСПЛ для визнання заяви непринятною відповідно до п. 3(b) ст. 35 Конвенції), листопад 2020 року, п. 29, 30; <https://rm.coe.int/analysis-of-the-admissibility-criteria-for-the-cassation-court-includi/1680a68f5b>

справи, з доволі складним механізмом оцінки норм права та обставин конкретної справи, є доволі сумнівним задумом законодавця»¹⁰⁴.

163. Уже зазначалось, що нові редакції процесуальних кодексів, що набрали чинності 15.12.2017, як і запроваджені пізніше касаційні фільтри, розроблялися з урахуванням того, що під час їх дії та застосування українське судочинство перейде на документообіг за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка забезпечує можливість обміну документами між судом та учасниками судових проваджень в електронному вигляді. Впровадження вказаної системи означає, що навіть якщо документи до суду подаються у паперовій формі, то до ЄСІТС вносяться їх електронні копії, до яких одразу отримують доступ суд та учасники судового провадження. У такому випадку Верховним Судом мав би доступ до матеріалів справи одразу після надходження касаційної скарги без витребування паперових матеріалів справи із судів нижчих інстанцій.

164. На жаль, вказана система до цього часу повноцінно не запрацювала, а тому на перехідний період до початку повноцінного функціонування ЄСІТС могло б бути доцільним поряд зі збільшенням строку для вирішення питання про відкриття касаційного провадження також надати Верховному Суду повноваження витребувати матеріали справи із судів нижчих інстанцій тоді, коли вважає це необхідним для попередньої перевірки аргументів скаржника.

¹⁰⁴ <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1203326/>